

КЛЮЧ ДО РОЗУМІННЯ ТЕКСТУ: *Імперія без масок: Шкурупієва історія українського (анти)колоніалізму*

Гео (Георгій) Шкурупій — український поет, прозаїк, кіносценарист і репортажист, який народився 20 квітня 1903 року в Тягині Бессарабської губернії. Зараз це місто Бендери в Молдові, частина збройно окупованого РФ Придністров'я. Шкурупієве коротке (34 роки), але яскраве життя було тісно пов'язане з Києвом і новими шуканнями молодшої генерації митців. «Король Футуроперій», як сам себе називав письменник, панфутурист, який мав загострене відчуття несправедливості й антиколоніалізму; він був сміливим, екстравагантним і розкутим. Бунтар проти норм і правил, його нонконформізм сягав глибин; він був автором кількох помітних збірок поезій, оповідань, повістей, романів, репортажів. Засуджений до смертної кари 1937-го, був розстріляний поблизу Ленінграда (Санкт-Петербург).

Як чимало інших, Гео Шкурупій — не надто вичена постать нашої культури. У XXI столітті, скажу повторювану річ, постать екстравагантного митця повертається своїм читачам. Серед інших, у 2013 році вийшло друком його вибране у видавництві «Смолоскип», а 2018 року — в «Темпорі». А зараз, у час повномасштабної російсько-української війни, «Віхола» перевидає роман «Жанна батальйонерка».

І не дарма саме в Києві видаються його книжки, бо з Києва все почалося: окремі розділи роману друкувалися на сторінках київського журналу «Життя й революція», а власне текст було видано 1930 року у видавництві «Книгоспілка» (що розташовувалося спочатку в Києві, згодом — у Харкові).

Критики ставлять Шкурупія в один ряд з письменниками 1920-х, які творили в Києві більш чи менш традиційно. До них у своїй статті «Українська художня проза в Києві» Фелікс Якубовський зараховує Степана Васильченка, представника реалістичного напрямку, Михайла Івченка, який пробує писати новий побут, і молодших: Валер'яна Підмогильного, Бориса Антоненка-Давидовича, Григорія Косинку та Яківа Качура. З-поміж київської когорти письменників Гео Шкурупій — найрадикальніший, найбільш «деструктивний», який «зовсім порвав із старою прозовою традицією, перегорівши у футуристичних боях проти старих культурних цінностей». Критик також підкреслює Шкурупієву орієнтацію на західних письменників: О. Генрі, Едгара По, а також Майн Ріда, Кіплінга, Буссенара. Свій неповторний стиль, попри деякі огріхи, все ж молодий автор вже має, зауважує Якубовський*.

Далі гостріша критика і клеймо — «дрібнобуржуазний пацифіст Ремарк» за новелу «Місяць з рушницею». Молодого автора громлять критики за «споглядальний, а не активний підхід до теми», за те, що автор, мовляв, підтримує демобілізаційні настрої**.

* Якубовський Ф. Українська художня проза в Києві // Глобус. — 1927. — № 4. — С. 56, 58.

** Полторацький Ол. Подарунок Лочафові від Гео Шкурупія // Критика. — 1931. — № 10. — С. 132–133, 136.

Рецензії на «Жанну батальйонерку» так само неприхильні. Основний закид: що в такій сучасній і плідній темі, як «імперіялістична війна та революція», автор навіть не спробував показати масу, «не показав ніяких соціально-політичних процесів, обмежуючись, знов таки, переказуванням політичних подій». Попри назву твору, в центрі стоїть не Жанна, а студент Бойко, і за Підгайним, йому бракує активності, а також критик зауважує «схематизм персонажів і сюжету»*. Шкурупія звинувачують у «недоробленості» його роману та браку революційного пафосу. Як за тематикою, так і закидами критиків цей роман порівнюють із «Недугою» (1928) Євгена Плужника, іншого київського поета й письменника.

Роман «Жанна батальйонерка» показує тему, не надто висвітлену в українській літературі, а саме Першої світової війни та участі українців у ній.

Автор одразу ставить руба питання братовбивчої війни. Українці воювали з обох боків, самі проти себе, у складі двох імперій: Російської та Австро-Угорської.

З перших сторінок роману натрапляємо на рефлексивну позицію щодо цього питання головного героя, студента київського Політехнічного інституту Стефана Бойка, який не розуміє, навіщо йому йти на фронт Першої світової. Ця програма ніяк не вписується в образ самостійної України, про яку він мріє: «Але

Підгайний Л. Гео Шкурупій. Жанна батальйонерка. — Книгоспілка. — 1930 р. — 167 стор. Тир. 4000. Ціна 1 карб. 60 коп. // Критика. — 1930. — № 6. С. 150.
* Там само. — С. 152.

з ким він буде воювати? З такими ж українцями, як і він, з галичанами, що їх, як бидло, погнала на фронт австрійська офіцерня, або з німцями, такими ж студентами, селянами, інтелігентами, як і він, до яких він не мав ніяких поганих намірів?.. Кого він буде обороняти?.. Велику батьківщину Росію? Цього городовика?.. Цього філера?.. Своїх професорів, що виставили його з інституту?.. Увесь цей російський і продажний зброд, що від нього він мріяв звільнити Україну?».

Він не бажає помирати на фронті, «як добре консервоване м'ясо», за імперські амбіції чужої імперії та брати участь у війні проти українців у складі іншої імперії.

Як пацифіст, Бойко веде антивоєнну пропаганду і переконує українців не йти на війну, щоб не помирати «за царя».

Герой роману Шкурупія — інтелігент, який критично осмислює воєнну дійсність та наміри Росії поневолення людини задля чужих імперських амбіцій, тут звучить ідея «російських колонізаторських тенденцій». Безкомпромісні антиколоніальні теми молодого автора черпають традиції, очевидно, з поезій Тараса Шевченка та його найбільш антиколоніальної поеми «Кавказ». (До слова, Шкурупій написав кілька розділів романізованої біографії «Повість про гірке кохання поета Тараса Шевченка».) Антиколоніальний підхід автора, слідом за Шевченком, який пише про кавказців, звернений у ширше поле. Героям Шкурупія не хочеться помирати за Росію, Голуб'ятникову «розхристану й дурноголову батьківщину» і «Таке

ж, мабуть, відчувають індуси, що служать в англійській армії».

Радикальна антивоєнна (війна — «велике нещастя для всіх людей», це ганьба, «недостойна культурної людини») та антиколоніальна позиція Бойка виходять із його переконань як свідомого українця проти накинutoї культурної та історичної асиміляції. Він був членом українського соціалістичного гуртка задля популяризації українського руху. Члени гуртка поширювали українську літературу, заборонену царським урядом, і мріяли про українське національне відродження та «звільнення від російської кабали».

«Кожний свідомий українець мусить бути проти війни», — питання в романі Гео Шкурупія поставлене радикально й безкомпромісно.

Окрім того, що це воєнний роман, це ще урбаністичний роман. Частково події відбуваються в Києві. Ми бачимо старі вулиці з давніми назвами: Бібіковський бульвар, Базарна площа, чайна «Білий медвідь». Київ у романі Шкурупія — динамічний, читацтво стежить за жвавим містом очима героя, який тікає від переслідувачів. Вулиці, перехрестя, трамвайні зупинки, різні виходи — Бойко чудово знає це місто, щоб зникнути в ньому.

У романі відчувається любов до Києва, граничний захват цим містом — аж до такого спостереження: «Справжній киянин відчуває себе нещасним вигнанцем у будь-якому іншому найкращому місті».

Ця любов підкреслюється зображенням міста в різні пори року. Зима: «Київ мав урочистий вигляд. На його вулицях, укритих снігом, було святково

і приємно. Старовинне місто, зогріте поколіннями, і тепер під снігом було затишне і тепле». Є й елемент індустріалізації, представлений іронічно: «Зима, як величезна цукроварня, постачала Європі рафінований цукор, що мав смак звичайної води». Або ідилічне замилювання Києвом восени: «Осінь у Києві — це примхлива вигадка естетів, бо ти відчуваєш, що живеш лише в краєвидах сезаністів, а не в звичайному реальному місті. Що може бути кращого за Київ із його чудовими вулицями, парками й будівлями?»

«Київ в уяві Шкурупія — настільки екзотичне місто, що тут дзвони Софії імпонують своєю віковою величністю навіть комсомольській молоді, яка вирушила на антирелігійну демонстрацію», — не втримався від шпильки в бік Шкурупія один із критиків-сучасників автора.

Ще одна риса Києва — це тилове місто в розпал війни, де люди вже звикли до новин з фронту і ставляться до них буденно. «Далеко на суворих фронтах мерзли і вмирали його сини, а воно байдуже провадило своє безтурботне життя. Глибокий пухнастий сніг був для нього більшою подією за звіти оперативних штабів армій, за чергові поразки або перемоги. Люди в тилу вже звикли до війни...»

Києву в романі Гео Шкурупія протистоїть Петроград (Санкт-Петербург). Ця опозиція підсвічується любовним трикутником у романі: за увагу Жанни конкурують студент з Києва Стефан Бойко та поручник Сергій Голуб'ятников, який, підступно затягнувши Бойка на фронт, намагається позбутися його всілякими способами.

Якубовський Ф. Художня проза в українських журналах (жовтень — грудень 1929 р.) // Критика. — 1930. — № 2. — С. 111.

Їхні воєнні мрії про Жанну пов'язані з різними міськими краєвидами. Якщо Голуб'ятников мріє про спільні з Жанною прогулянки Петроградом на Неві чи поїздки на Стрілку; то Бойко в деталях згадує, як вони з Жанною гуляли Хрещатиком, Володимирською гіркою і споглядали Дніпро. Але тут є важлива відмінність. Якщо в Бойка мрії про київський простір — це минуле, а Київ пов'язаний із несправдженим омріяним коханням, що не має майбутнього, то мрії Голуб'ятникова — про теперішнє й майбутнє.

Їхня жага дорівнюється світоглядній і політичній програмі, відтак національна еротика пов'язана з Києвом і його краєвидами. Проте це радше задум, несповнені мрії. Так само несповнені поривання, пов'язані з Дніпром і рідним містом, бачимо в романі «Невеличка драма» (1930) Валер'яна Підмогильного.

«Жанна батальйонерка» — роман незвичний: він про жінку і Першу світову війну.

Двадцятидворічна Євгенія Михайлівна, вдома — Євгенія, Женя і, нарешті, Жанна — «була примхливий витвір інтелігентського оточення». Вона — це тип «нової жінки» в тому сенсі, яка бере щонайактивнішу участь у політичному та спільному житті, переглядає гендерні ролі.

Найбільше Жанна хотіла йти в ногу з часом і вписуватися в загальну тенденцію розбудови Російської імперії. Проте російська пропаганда по-своєму використала емансипаційні тенденції. В романі відображена історична ситуація, коли в 1917 році російський Тимчасовий уряд вирішив використати